

Маршрути пам'яті у сучасному туристичному вимірі

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.4.special-19/19>

Аріон О.В., Кулагіна А.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
oarion@knu.ua

Анотація. У статті представлено результати дослідження ролі маршрутів пам'яті в сучасному туризмі, які перетворюються з простих туристичних маршрутів в інструменти культурної та історичної освіти. Визначено зміст та місце маршрутів пам'яті в туризмі з позиції ряду концепцій: культурного туризму, маршрутного туризму, культурних маршрутів і маршрутів спадщини тощо. Виходячи з цього, маршрути пам'яті розглядаються як один з видів маршрутів спадщини - специфічні туристичні шляхи, що базуються на пам'ятках, пов'язаних з історичними подіями, значущих локаціях або постатях, які відіграли важливу роль у формуванні ідентичності народу чи культури. Проаналізовано інтеграцію таких маршрутів у туристичний простір і їхній вплив на сприйняття відвідувачами історії та культурної спадщини. Особливу увагу приділено концепції історичної пам'яті та етичним аспектам подання подій, як бази формування маршрутів. Підкреслено значення маршрутів пам'яті для формування національної ідентичності та історичної пам'яті.

Ключові слова. *Маршрут, туризм, спадщина, історична пам'ять, національна ідентичність*

The role of memory routes in the modern tourist dimension

Arion O., Kulagina A.

Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
oarion@knu.ua

Annotation. This article is devoted to memory routes, which open up new opportunities for the tourism industry by transforming ordinary routes into educational and cultural tools. Integrating them into the tourist space enriches visitors' perception of history and culture, while also emphasizing the importance of an ethical approach to presenting historical events. Such routes not only enhance cultural tourism but also contribute to the formation of national identity and the preservation of historical memory. The article explores the role of memory routes in modern tourism. It identifies the content and place of memory routes in tourism from the perspective of various concepts such as cultural tourism, route tourism, cultural routes, and heritage routes. Memory routes are considered as a type of heritage route, specific tourist paths based on landmarks associated with historical events, significant locations, or figures that played a crucial role in shaping national or cultural identity. The integration of such routes into the tourism space and their impact on visitors' perception of history and cultural heritage are analyzed. Special attention is given to the concept of historical memory and the ethical aspects of presenting events as the basis for route formation. The importance of memory routes for shaping national identity and historical memory is emphasized.

Key words. *Route, tourism, heritage, historical memory, national identity*

Вступ. Сучасний світ туризму неперервно розвивається, відкриваючи нові напрямки і підходи до подорожей. Одним із таких інноваційних підходів стали культурні маршрути, мережа яких охоплює широкий тематичний спектр і які є не просто засобом відпочинку, а інструментом культурної та історичної освіти. Яскравим прикладом такої мережі є Cultural Routes of the Council of Europe, яка охоплює 47 культурних маршрутів з дуже різними темами, які ілюструють європейську пам'ять, історію та спадщину та сприяють інтерпретації розмаїття сучасної Європи (Cultural Routes, 2023).

Окрему позицію в концепції культурних маршрутів займають маршрути пам'яті. Маршрути пам'яті — це специфічні туристичні шляхи, що базуються на пам'ятках, пов'язаних з історичними подіями, значущих локаціях або постатях, які відіграли важливу роль у формуванні ідентичності народу чи культури.

Ця стаття має на меті дослідити, як маршрути пам'яті інтегруються у сучасний туристичний простір та як вони впливають на сприйняття відвідувачами історії та національної культурної спадщини. Вона також розглядає потенціал маршрутів пам'яті у формуванні стійкого та відповідального туризму, зокрема їхню роль у підвищенні обізнаності про історичні трагедії, конфлікти та досягнення.

Проблематика маршрутів пам'яті в сучасному туристичному вимірі є особливо актуальною, з огляду на процеси глобалізації, зростання інтересу до культурного туризму та розширення суб'єктно-об'єктного поля цього виду подорожей. Визначаючи історичну та культурну спадщину як один з об'єктів культурного туризму (Glossary..., 2024) логічно вважати культурні маршрути його невід'ємною складовою.

Не може бути переоцінена також важливість і відповідальність стосовно представлення історичної спадщини та історії як такої в контексті маршрутів пам'яті, адже вони впливають на національну пам'ять та ідентичність.

Матеріали і методи досліджень. Дослідження, представлене в даній публікації спирається на опрацювання відкритих джерел інформації (зокрема наукометричних баз даних), наукових публікацій, пов'язаних з об'єктом дослідження, періодичних видань та інших публікацій профільних міжнародних організацій, зокрема World Tourism Organization (UN WTO), International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), Council of Europe, та результатах власних спостережень авторів. Методологічно дослідження базується на методах компаративного аналізу, ряді загальнонаукових методів (аналіз та синтез даних, узагальнення та систематизації інформації), спеціальних (метод опитування) та загальному описі.

Результати та їх аналіз. Концепція маршрутного туризму як специфічної форми подорожі, що з'єднує різноманітні території, пам'ятки та місцевості, викликає значний інтерес у дослідників, які визначають унікальні особливості цього напрямку. Такі маршрути, зазвичай, базуються на вже існуючих шляхах, які спочатку об'єднували культурні та історичні локації, сприяючи соціальному, економічному, та культурному розвитку регіонів. Маршрутний туризм інтегрує в себе різноманітні аспекти, починаючи від традиційних торговельних шляхів до маршрутів, залучених у релігійні практики.

У сучасному туристичному регіоні маршрути розробляються для інтерпретації різноманітних тем, починаючи з місцевої історії (Шлях золотої лихоманки Сан-Франциско, США), промисловості (Шлях промислової спадщини Рура, Німеччина), їжі та вина (Шлях південноафриканського вина), видатних постатей (Шлях Моцарта) та історичних подій (Шлях відьом Пендл у Ланкаширі, Великобританія). Маршрути зазвичай розробляються партнерськими організаціями, а місцева влада бере на себе ініціативу, як це відбувається, наприклад, у Великобританії. Коло залучених зацікавлених сторін охоплює, зокрема, туристичні організації, туристичні агенції, громадські товариства, краєзнавчі групи і місцеві підприємства, які отримують вигоду від додаткових відвідувачів. Розробка маршрутів підпорядковується конкретній темі, а місця показу обираються відповідно «сценарію» порядку за яким ведеться виклад конкретної історії (MacLeod N., 2012).

Аналіз туризмологічної літератури та спеціалізованих джерел дозволив з'ясувати як концепція маршрутів еволюціонувала від вузького розуміння, яке вбачає в маршруті лише подорож між двома чи більшою кількістю пунктів, до більш широкої інтерпретації, що включає мережу з різноманітними учасниками, які співпрацюють задля досягнення спільних цілей.

Так, Moulin & Boniface (2001), визначаючи шляхи та маршрути спадщини як один з найбільш дієвих механізмів туризму, здатний запроваджувати транскордонний діалог і взаємодію, в своєму дослідженні пропонують розрізняти поняття маршрутів та мереж: маршрути є фактичним маршрутом подорожі, тоді як мережі є фоновою сутністю для їх підтримки і реалізації.

Хартія Міжнародної ради пам'яток і пам'ятних місць (ICOMOS) про культурні маршрути розуміє їх насамперед як засіб комунікації. «Розгляд культурних маршрутів як нової концепції чи категорії не суперечить і не збігається з іншими категоріями чи типами культурних об'єктів – пам'ятками, містами, культурними ландшафтами, індивідуальною спадщиною тощо – які можуть існувати в межах певного культурного маршруту. Він просто включає їх у спільну систему, що підвищує їхнє значення» (ICOMOS, 2008).

Якщо первісна мета туристичних маршрутів полягала у тому, аби об'єднати атракції в рамках певної теми, створивши лінійний або кільцевий маршрут, який би направляв мандрівників, як це визначалося, зокрема, Всесвітньою туристичною організацією (UNWTO) та Європейською туристичною комісією (ETC), то зараз ця концепція значно розширилася (Leitão, I. and Fernandes, C. 2023). Наразі існує багато маршрутів, що не передбачають жорстко визначеного або рекомендованого шляху подорожі. Такий підхід дозволяє мандрівникам мати більшу свободу вибору і самостійно вирішувати, які об'єкти відвідати та в якому порядку, тим самим адаптуючи подорож до власних інтересів і уподобань.

Концепція маршрутного туризму в різних джерелах визначає туристичний маршрут як послідовність географічно зв'язаних точок чи об'єктів інтересу, які визначають шлях подорожі. Мандрівники можуть слідувати цим маршрутам, зупиняючись для відпочинку чи дослідження окремих локацій на будь-якому етапі своєї подорожі.

Отже, певною мірою відбувається ототожнення маршрутного туризму з культурними маршрутами. Зокрема, до цієї точки зору схиляються Piskoti, I. and Nagy, K. (2021), визначаючи культурні маршрути як «новий тип збереження та використання спадщини, що означає як географічну подорож різними територіями та місцевостями, так і розумову подорож із цінностями, емоціями, почуттями та досвідом, які формуватимуть кінцевий продукт». З іншого боку, автори наголошують що не варто ігнорувати відмінності між культурними та власне туристичними маршрутами, оскільки культурні маршрути не створюються чи не плануються, а відкриваються через історичне значення. Натомість туристичні маршрути плануються відповідно до інтересів клієнтів, географічної структури, доступності, визначних пам'яток або іншої цілі без будь-якого наукового обґрунтування. Це стосується, наприклад, маршрутів винного туризму, визначеного, як «туристичний маршрут, який з'єднує кілька виноробних маєтків і виноробень певної місцевості». Крім того, існує також транскордонний туристичний маршрут, який визначається як «маршрут, розроблений туристичними компаніями чи іншими організаціями, який з'єднує території суміжних країн, як правило, з тематичною спрямованістю, який можна відвідати як індивідуально, так і туристичними групами».

Категорія культурних маршрутів також розвивається відповідно до розширення розуміння спадщини, вдосконалюючи і формуючи її сферу в багатьох країнах. Як також зазначено в Хартії ICOMOS (2008), культурні маршрути як безперервні та спільні системи синтезують різноманітні елементи спадщини та/або суб-об'єкти через культурні ландшафти разом із культурними, історичними, символічними, функціональними та економічними

цінностями як нематеріальними, зв'язуючи та інтегруючи їх у міждисциплінарній та взаємній структурі.

Аналіз вище названих і подібних до них джерел показує, що в цілому концепція маршрутного туризму асоціюється насамперед з поняттям культурного шляху (Cultural Route), як маршруту заснованого на спадщині (heritage-based routes), що в свою чергу призводить до синонімізації понять культурний шлях (маршрут) і шлях спадщини (Heritage routes).

Ототожнення понять культурний маршрут і маршрут спадщини має досить давню історію. Перше загальновизнане визначення культурних маршрутів, яке обговорювалося під назвою «маршрути спадщини», з'явилося в 1994 році в документі, опублікованому після зустрічі ЮНЕСКО та ICOMOS «Маршрути як частина нашої культурної спадщини». Згідно з документом «Маршрут спадщини складається з матеріальних елементів, культурне значення яких походить від обмінів і багатовимірною діалогом між країнами чи регіонами, і які ілюструють взаємодію руху вздовж маршруту в просторі та часі» Це визначення в подальшому було прийнято за основу значної кількості досліджень на тему культурних маршрутів (Durusoy E., 2014).

Яку ж роль в структурі культурних шляхів, як маршрутів туристичних, займають маршрути пам'яті?

Маршрути пам'яті базуються на важливих історичних подіях та особистостях, які формували історію країн та народів. Вони пропонують унікальний підхід до пізнання історії, оскільки відвідувачі мають змогу "доторкнутися" до історичних місць і, таким чином, краще усвідомити значення минулих подій. Дослідники вказують, що такий підхід може сприяти більш глибокому розумінню історичних фактів і подій, порівняно з традиційними методами освіти, такими як читання книг чи перегляд документальних фільмів.

Отже, *туристичні маршрути пам'яті* — це кураторські шляхи, що направляють індивідуальних відвідувачів або групи через місця, які мають особливе значення для ознайомлення з історичними подіями, культурною спадщиною, видатними постатями національної історії, зокрема через особисті розповіді та спогади.

Проблематика маршрутів пам'яті розглядається не стільки з позиції загальноприйнятого поняття культурної спадщини, скільки як засіб усвідомлення і знайомства з об'єктами історичної спадщини, як більш широкої категорії. Якщо культурна спадщина в цілому сприймається як сукупність різноманітних матеріальних та нематеріальних показників життя тієї чи іншої спільноти (громади), успадкованих від попередніх поколінь, то історична спадщина — це сукупність духовних і матеріальних свідчень історичних подій, що мали вагомий вплив на формування територій, спільнот та їх національну ідентичність.

Це ніякою мірою не виключає подібні маршрути з категорії культурних маршрутів в тлумаченні ICOMOS, лише підкреслює їх особливий статус.

На це, зокрема, звертається увага в ґрунтовному дослідженні «Критичні погляди на культурну пам'ять і спадщину: будівництво, трансформація та руйнування»: важливість пам'яті та спадщини для індивідуальної та групової ідентичності та для їхнього почуття приналежності. Можна виділити декілька глобальних перспектив і контекстів щодо обговорення даної проблематики: взаємозв'язок між культурною пам'яттю та спадщиною; вплив міського розвитку та великої інфраструктури на спадщину; знищення спадщини корінних народів; зміна і трансформація спадщини; вплив політичної діяльності на активи культурної спадщини. І завжди актуальним, на жаль, залишається дискурс щодо знищення пам'яті та спадщини під час війн, терору, міжконфесійних конфліктів тощо. «Саме в таких, найбільш вразливих сферах культурної спадщини окремі групи та спільноти розвивають цінності, зберігають спогади та формують свою колективну ідентичність» (Araudin V., 2020).

Маршрути пам'яті відіграють значну роль у формуванні національної ідентичності, оскільки вони втілюють колективну пам'ять народу, його історичний досвід та культурні

традиції. Це не просто географічні або фізичні маршрути, а скоріше символічні шляхи, що пов'язують значущі для нації місця, події та персоналії, формуючи таким чином усвідомлення спільної історії та спадщини.

Перше та найголовніше, маршрути пам'яті допомагають зберігати історичну пам'ять, роблячи історичний досвід доступним для сучасних та майбутніх поколінь. Через відвідування місць історичної ваги, таких як меморіали, музеї, історичні пам'ятки, люди мають можливість відчувати зв'язок з минулим, зрозуміти його важливість та вплив на сучасне життя. Дослідники, такі як французький історик П'єр Нора (Pierre Nora) в своїй концепції "місця пам'яті" (lieux de mémoire), підкреслюють, що такі місця є ключовими для збереження колективної пам'яті нації (Ishchenko Y., 2020).

Для деяких істориків історична пам'ять іноді виступає як синонім історії, що не відображає реального співвідношення цих понять. Дійсно, зв'язок між ними існував з незапам'ятних часів: ще в давнину головною функцією історії розуміли функцію «забуття», тобто збереження пам'яті про події, що сталися. Тему пам'яті обговорювали ще античні філософи. У писемних культурах завдання історика полягало в тому, щоб зафіксувати події, що відбулися, а також винести з них моральний і політичний урок. Тексти, однак, зберігали лише деякі відомості про те, що сталося з народами, і, як правило, представляли особливу версію історії.

До легенд і переказів як частини історичної пам'яті звертався італійський філософ першої половини XVIII ст. Дж. Віко, який вважав, що усний переказ, втілений у міфах, містить пам'ять про справжні події. Він зазначав, що люди мають надто багато вкорінених уявлень про себе та про близькі їм речі, і через це виглядають дурнями в тому, чого вони не розуміють. (Viko Dzh., 1994).

Німецький філософ Ф. Ніцше у своїй праці «Про користь і шкоду історії для життя» (есе, опубліковане 1874 року в рамках збірки "Несвоєчасні роздуми") вперше поставив питання про соціальну функцію забуття; головним питанням для нього було визначення межі, за якою пам'ять стає загрозою для сьогодення. Подібно до того, як окремим людям іноді доводиться забувати про лікування, так само роблять і народи та культури. Ф. Ніцше стверджував, що взагалі неможливо жити без можливості забуття: «Існує певний ступінь безсоння, роздумування, історичного сенсу, через який життя завдає шкоди і врешті знищується, будь то людина, або народ, або культура». Ф. Ніцше не має позитивістського погляду на наукову історію як на «вмістилище» історичної пам'яті (Lyuty T., 2015).

Засновником теорії історичної колективної пам'яті вважається відомий французький соціолог Моріс Альбвакс (Maurice Halbwachs), який у 1930-ті рр. визначив соціальну природу індивідуальної пам'яті, у праці «Колективна пам'ять», яка була опублікована в 1950 році, уже помертвом. Він відрізняв колективну пам'ять, з одного боку, від історії, з іншого - від індивідуальної пам'яті, пам'яті про події, пережиті окремою особою. М. Альбвакс об'єднав усе різноманіття форм комеморації в єдину концепцію та запропонував розглядати пам'ять як колективний соціальний феномен, а згодом визначив колективну пам'ять як репрезентацію минулого, розділену та сконструйовану членами соціальної групи. Філософ першим зрозумів, що пам'ять є соціально детермінованим феноменом: суспільство створює каркас для спогадів; спільні події та персонажі втілюють ідентичність групи; стільки спогадів, скільки груп. Однак він також зазначає, що пам'ять є необхідним елементом для життя та виживання суспільства, будучи спільною річчю, яка складає суспільство та є ключем до його ідентичності (Vasiruk I., 2012). Слід підкреслити, що колективна пам'ять, на думку М. Альбвакса, не є універсальною, це завжди історія окремих груп, а групи можуть бути різними, як невеликі локальні спільноти, так і нації. Проте, чим більша спільнота, тим більше цілеспрямованих зусиль потрібно для формування та підтримки колективної пам'яті. Крім того, існує кілька варіантів колективної пам'яті одночасно, що зумовлено одночасним існуванням багатьох соціальних груп. М. Альбвакс вважав, що кожна з цих груп має свою історію. Саме він висловив дійсно глибоку

думку про історичну пам'ять як найважливіший чинник самоідентифікації соціальної чи будь-якої іншої групи.

Великий внесок у формування поняття «історична пам'ять» зробили представники французької історичної школи «Анналів», яка сформувалася в період 1929-1939 рр. і до цього часу залишається одним з провідних дослідницьких напрямів у сучасній історичній науці. Відповідно концепції цієї школи, історія повинна бути пов'язана з інтересами і проблемами сьогодення і відтворювати картину минулого живих людей, формуючі інтерес до відтворення повсякденного життя. Такий підхід докорінно відрізнявся від установки попередньої історичної науки, спрямованої на виявлення абстрактних схем історичних подій і зосередженої насамперед на ключових подіях минулого, історії держав або класів.

Інтерес до теми історичної пам'яті зріс після Другої світової війни. Історичну пам'ять у контексті питання відповідальності за війну та злочини гітлерівського режиму розглядав один із найвидатніших соціологів минулого століття, лідер Франкфуртської школи Т. Адорно (Theodor Ludwig Adorno). Програмною з цього питання стала його робота «Що означає «опрацювання минулого»?», видана 1959 р. (Bryzhnik, V. (2020).

Поняття «історична пам'ять» та «ідентичність» невіддільні одне від одного, і між ними існує тісний взаємозв'язок та взаємозалежність, оскільки збереження пам'яті є найважливішою умовою самовизначення особистості та зміцнення соціальних груп. Ідентичність конструюється в процесі розуміння історії нації, її сучасного становища, можливих і бажаних перспектив, а отже, історична пам'ять є фактором формування саме цієї ідентичності. Підкреслюючи цей факт, Дж. Ассманн визначає «ідентичність» як «політичну уяву», зумовлену «культурною пам'яттю» (Assmann J., 1992). Ідентичність, як етнічна, так і національна, закорінена в історичній пам'яті. Тому маніпуляції історичною пам'яттю в політичних цілях є також маніпуляціями групової ідентичності. Отже, національна ідентичність постає як імператив при виборі історичного шляху розвитку нації. Вона виступає як результат минулого і водночас як взаємодія з майбутнім, а отже, формування позитивних образів національної ідентичності та історичних дискурсів може сприяти вирішенню проблем національної інтеграції.

Історична пам'ять відіграє ключову роль в інформаційній війні, оскільки завдяки перегляду історії пам'ять цілеспрямовано формує спотворення образів минулого, які активно впроваджуються в індивідуальну та суспільну свідомість, сприяючи тим самим серйозній трансформації духовної ситуації у суспільстві, викликаючи духовні потрясіння (ненависть до минулого, неприйняття сьогодення, страх перед майбутнім), відчутні зміни у сфері цінностей (розмивання меж між моральним і аморальним) і своєрідний екзистенційний страх. У результаті людина перетворюється з активного суб'єкта історичного процесу та політичного життя на об'єкт маніпуляції, чим послаблює національну безпеку держави. Це означає, що історична пам'ять є вагомим чинником не лише формування національної ідентичності, а й забезпечення національної безпеки, а минуле держави – справжнім плацдармом інформаційної війни. Тому побудова національної ідентичності та історичної пам'яті є завданням держави.

Непереоцінене значення для формування національної ідентичності мають маршрути пам'яті, оскільки вони допомагають зберігати колективну пам'ять, зміцнювати почуття спільноти, сприяють просвітницькій діяльності. Вони є важливими інструментами для збереження та передачі культурної та історичної спадщини майбутнім поколінням, а також для підтримки розвитку відкритого, інклюзивного суспільства.

У багатьох країнах Європи і світу маршрути пам'яті відіграють значну роль у збереженні спадщини, пов'язаної з визначними подіями національної і світової історії. Вони допомагають громадянам та іноземним відвідувачам краще зрозуміти та оцінити культурну і історичну спадщину країни. Так у Франції маршрути пам'яті переважно пов'язані з подіями Першої світової війни і об'єднують, зокрема, меморіали битви на Соммі, Верденській битві, Червону зону (фр. Zone Rouge) та ін. Разом з тим, маршрути, присвячені боротьбі за

громадянські права в Сполучених Штатах, не тільки інформують про минулі події, але й наголошують на значенні цих подій у формуванні сучасного американського суспільства, відіграючи важливу роль і у формуванні національної ідентичності.

Маршрути пам'яті також стикаються з етичними викликами. Основним із них є представлення історичних подій з максимальною об'єктивністю без спроби переписати або спотворити історичну правду. Є необхідність значної уваги до підтримання балансу між створенням привабливого туристичного продукту та збереженням історичної достовірності (Moulin C. & Bonifac, Pr., 2001).

Від недавня маршрути пам'яті з'явилися і в Україні. Перші маршрути місцями пам'яті російсько-української війни пролягли Київщиною. Значною мірою цей процес спонукала зацікавленість іноземних туристів до відвідування локацій, що перебували в окупації: Ірпінь, Буча та інші. Постала необхідність в об'єднанні зусиль держави та громадськості задля розробки стратегії відвідування місць пам'яті, пов'язаних з військовою агресією росії в Україні». Своєрідні аналоги маршрутів пам'яті існують і у віртуальному просторі: VR музей війни (war.city), Київщина.Віртуальний музей пам'яті війни (kyivregiontours.gov.ua/war); VR-музей пам'яті війни на Чернігівщині (chernihivregion.travel/war#museum); Віртуальний музей російської агресії (rusaggression.gov.ua).

Протягом березня 2024 року авторами проведено онлайн-опитування, метою якого було встановлення рівня поінформованості респондентів щодо маршрутів пам'яті. Анкета, складена в електронному форматі, була розміщена у соціальних мережах (зокрема, Facebook та Instagram). Респонденти – фізичні особи. Вік та вид занять респондентів не обмежувались. Анкета складалася з 10 питань. Всі питання були закритими. Загалом було опитано 130 респондентів. Опрацювання анкет дало наступні результати.

Більшість респондентів (60%) дізналися про маршрути пам'яті через інтернет, що підкреслює важливість онлайн-присутності та маркетингу в цифрових медіа для просування таких ініціатив.

Переважає більшість (дві третини) респондентів уже відвідували маршрути пам'яті, що вказує на існуючий інтерес та залученість аудиторії.

Найбільший вплив на відвідувачів мають військові меморіали (40% відповідей), що може свідчити про високу цінність історичної пам'яті або особисті зв'язки з історією.

Питання щодо інфраструктурного забезпечення маршруту виявили практично виключно важливість для відвідувачів наявності кваліфікованих екскурсіводів та інформаційних табличок, підкреслюючи важливість якісного представлення інформації по маршруту слідування та особистісного підходу до екскурсій.

Щодо організаційної форми маршруту, то найбільш привабливими виявилися пішохідні тури (50% респондентів). Це може вказувати на перевагу більш повільних підходів, зосереджених на деталях до вивчення історії.

Більшість відвідувачів хотіли б відвідувати маршрути пам'яті принаймні раз на місяць (50%). Це підкреслює потенціал для регулярних і запланованих подій.

Ключовим фактором, що впливає на рішення про відвідування маршруту стала вартість подорожі (33% відповідей), що вказує на потребу в розробці більш доступних варіантів маршрутів та визначає перспективність створення віртуальних маршрутів пам'яті за допомогою VR та XR технологій.

Більш ніж половина респондентів (60%) активно рекомендувала б відвідування маршрутів пам'яті іншим, що показує високий рівень задоволення та залучення.

Переважає більшість (83%) оцінює значимість маршрутів пам'яті як високу або дуже високу для збереження історичної пам'яті.

Висновки. Маршрути пам'яті є життєво важливою складовою процесу запам'ятовування, вивчення і засвоєння історії, культури і цінностей нації. Вони забезпечують рамки, в яких окремі особи та громади можуть вписати свої власні історії в більш широкий наратив нації,

історичну пам'ять, тим самим сприяючи формуванню почуття спільної ідентичності та приналежності.

Маршрути пам'яті мають значний освітній потенціал, оскільки вони забезпечують більш глибоке та емоційне залучення до історичних подій, дозволяють туристам не просто дізнаватися про історію, а відчувати її через прямий досвід. Вагомою є роль маршрутів пам'яті у сприянні формуванню та зміцненню національної ідентичності: вони допомагають людям розуміти і цінувати історію та культурні корені своїх народів, а також нагадують про важливі історичні події, що сформували сучасне суспільство.

Важливою проблемою маршрутів пам'яті є забезпечення етичного та точного представлення історичних подій. Це вимагає ретельного підходу до інтерпретації історії та уникнення комерціалізації чутливих тем.

Для подальшого розвитку та удосконалення маршрутів пам'яті необхідно зосередити зусилля на розширенні їх географічного та тематичного діапазону, забезпеченні доступності для більш широкого кола відвідувачів, включенні більшої кількості точок зору та залучення проблематики маршрутів пам'яті до дискурсу про військові меморіали (використовуючи, наприклад, досвід Франції щодо вшанування подій 1-ї Світової війни).

References

- Apaydin, V. (Ed.) (2020). *Critical Perspectives on Cultural Memory and Heritage: Construction, Transformation and Destruction*. UCL Press. 320 s. <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xpsfp>;
- Assmann, J. (1992). *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* (7th ed.). Verlag C.H.Beck. 344. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/j.ctv1168jkj> ;
- Bryzhnik, V. (2020). *Identychnist yak antropohichna katehoriia filosofii Teodora Adorno. Katehoriia. Za rezultatamy Vseukrainskoho kruhloho stolu «Chytannia pamiati Ivana Boichenka – 2020. Liudyna. Istoriiia. Katehoriia»: Zbirnyk naukovykh materialiv* [Identity as an anthropological category the philosophy of Theodor Adorno. *Categories. According to the results of the All-Ukrainian round table "Reading memory Ivan Boychenko - 2020. Man. History. Categories": Collection of scientific materials*]. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bryzhnik_Vitalii/Identychnist_iak_antropohichna_katehoriia_filosofii_Teodora_Adorno.pdf (in Ukrainian);
- Cultural Routes of the Council of Europe (2023). Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes>;
- Durusoy, E. (2014). *From an ancient road to a cultural route: Conservation and Management of the Road between Milas and Labraunda*. Istanbul: Institut français d'études anatoliennes. 59. doi:10.4000/books.ifeagd.211. Retrieved from: <https://books.openedition.org/ifeagd/211>;
- Glossary of tourism terms (2024). UN WTO. Retrieved from: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms>
- Ishchenko, Y. (2020). *Kontseptsiia «mists pamiati» Pjera Nora v konteksti doslidzhen pro kolektyvnu pamiat. Pytannia kulturolohii* [Pierre Nora's concept of "Places of Memory" in the context of research on collective memory. *Issues in Cultural Studies*], (36), 49–59. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221044>(in Ukrainian);
- Leitão, I. and Fernandes, C. (2023). *Conceptualising Heritage Routes for Tourism: The Miracle of the Roses. International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage: Vol. 11: Iss. 4, Article 9.* <https://doi.org/10.21427/2EZT-NB24>;
- Lyuty T. (2015) *Dva «Nevchasni mirkuvannia» Nitsche: problemy istorii ta muzychnoi kultury. Naukovi zapysky NaUKMA. Tom 167. Filosofii ta relihiiestnavstvo* [Two Nietzsche's "Untimely meditations": the problems of history and musical culture. *NaUKMA Research Papers in Philosophy and Religious Studies*].60–65. Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ba9ba620-a2e2-4ca1-a6e1-7e477d049db5/content> (in Ukrainian);
- MacLeod, N. (2012) *Cultural routes, trails and the experience of place. The Routledge Handbook of Cultural Tourism*. 1st Edition (Edited By M.Smith, G.Richards). London: Routledge. Retrieved from: https://www.academia.edu/22951156/Cultural_Routes_Trails_and_the_Experience_of_Place

- Moulin, C., & Boniface, P. (2001). Routeing Heritage for Tourism: Making Heritage and Cultural Tourism networks for Socio-Economic Development. *International Journal of Heritage Studies*. 7(3), 237-248. <https://doi.org/10.1080/13527250120079411> ;
- Piskóti, I. and Nagy, K. (2021). Individual and social marketing in cultural routes operation. *International Journal of Tourism and Hospitality*, Vol. 1, No. 1, 14-24. <https://doi.org/10.51483/IJTH.1.1.2021.14-24> ;
- The ICOMOS Charter on Cultural Routes. The International Scientific Committee on Cultural Routes (CIIC) of ICOMOS. Ratified by the 16th General Assembly of ICOMOS, Québec (Canada), on 4 October 2008. Retrieved from: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_e.pdf;
- Vasiruk, I. (2012) Fenomen istorichnoi pam'ati: istoriografichnyi aspekt. *Ukraina–Ievropa–Svit: mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Ser. Istorii, mizhnarodni vidnosyny* [The phenomenon of historical memory: historiographic aspect. *Ukraine–Europe–World: international collection of scientific papers. Ser. History, international relations*]. 9. 311-316. Retrieved from: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/26600> (in Ukrainian);
- Viko, Dzh. (1994) Osnovy Novoi nauky pro zahalnu pryrodu Natsii: Per. z ital. K.: REFL - book - YSA. 656 s.